

จุดเปลี่ยนมหาวิทยาลัยไทย – จุดเปลี่ยนประเทศไทย

ศ.นพ.ประเวศ วะสี

๑. วิกฤตไทย วิกฤตโลก ความเสี่ยงต่อสถานะรัฐล้มเหลว

สังคมปัจจุบันเป็นระบบที่ซับซ้อน เชื่อมโยง เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ขาดความเข้าใจและขาดต่อการจัดการให้เกิดความก้าวหน้าอย่างสมดุล ประเทศไทยไม่มีสมรรถนะเพียงพอที่จะเผชิญความซับซ้อนและความยากของสังคมปัจจุบัน สังคมไทยจึงวิกฤตมากขึ้นเรื่อยๆ ดังที่ไม่สามารถแก้ความยากจนและความยุติธรรมในสังคม ไม่สามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และจัดการได้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน ไม่สามารถแก้ความรุนแรงที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ไม่สามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองที่อาจหลุดเข้าไปสู่มีคสัญญลักษณ์ เป็นต้น นั่นเป็นวิกฤติในตัวเอง แต่วิกฤตโลกก็จะโหมกระหน่ำซ้ำเติมเข้ามาอีก เพราะความเชื่อมโยงเป็นโลกเดียวกัน วิกฤติเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาและของยุโรปเป็นวิกฤตเชิงระบบที่จะลามไปทั่วโลก ความเหลื่อมล้ำ (Inequality) เป็นปัญหาใหญ่มากของสหรัฐอเมริกา อังกฤษ และประเทศที่พัฒนาแล้วอื่นๆ เป็นเรื่องแก้ยาก เพราะเป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง แต่มีผลกระทบใหญ่หลวงต่อเรื่องสุขภาพและสังคมรวมถึงการที่จะเกิดความรุนแรง หนังสือที่เพิ่งออกใหม่โดย Joseph E. Stiglitz นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล ที่ชื่อ “The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future” จะให้ภาพและรากเหง้าของความเหลื่อมล้ำเป็นอย่างดี

ในเรื่องที่ยากและซับซ้อนต้องใช้ความรู้และปัญญา แต่สังคมไทยคิดเชิงอำนาจ มีระบบการเมืองการปกครองที่รวมศูนย์อำนาจ ที่สนใจและมีความรู้ที่น้อย ระบบรัฐที่มีความรู้ที่น้อยจึงด้อยสมรรถนะทำอะไรไม่ค่อยสำเร็จ เสี่ยงต่อการเกิดสถานะรัฐล้มเหลว (Failed State) ซึ่งจะส่งผลกระทบรุนแรงทั่วทุกอนุของสังคมไทย ระบบราชการถ้ามีศักดิ์ศรีและมีความรู้ก็จะเป็นปราการที่ทานและตรวจสอบอำนาจทางการเมืองได้บ้าง แต่การถูกอำนาจครอบงำหมดทั้งเนื้อทั้งตัว ทำให้ระบบราชการหมดศักยภาพในการแก้ปัญหาชาติเหลือแต่มหาวิทยาลัยซึ่งยังมีอิสระ เป็นองค์กรทางความรู้ และอำนาจครอบงำได้ยาก แต่ที่แล้วมหาวิทยาลัยก็ไม่มีศักยภาพในการนำชาติออกจากวิกฤต

๒. ความไม่มีศักยภาพในสภาพเดิม – จุดเปลี่ยนมหาวิทยาลัยไทย

สภาพเดิมคือ แนวคิดที่ฝังแน่นมานานว่า การศึกษาคือการสอน “วิชา” หรือการเอา “วิชา” เป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอาความจริงของชีวิต และการอยู่ร่วมกันหรือสังคมเป็นตัวตั้ง ทำให้การศึกษายู่นอกสังคม ไม่รู้ร้อนรู้หนาว ไม่ร่วมทุกข์ร่วมสุข ไม่ร่วมแก้ปัญหา จึงอ่อนแอทางปัญญา ไม่เข้าใจว่าสังคมมีปัญหาอะไร และมหาวิทยาลัยควรทำอะไร ดังที่มหาวิทยาลัยไม่สามารถทำงานทางนโยบายสาธารณะ ทั้งๆ ที่นโยบายสาธารณะมีความสำคัญต่อทุกอนุของประเทศไทย นโยบายสาธารณะที่ถูกต้องสักเรื่องหนึ่ง เช่น เรื่องทรัพยากร

และพลังงาน อาจแก้ความยากจนทั้งประเทศเลย เพราะการรู้แต่วิชาเป็นวิชาๆ แต่ไม่รู้จักจริงที่เชื่อมโยงกันเป็นระบบ จะไม่เข้าใจประเด็นทางนโยบาย

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะอยู่ในวังกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงศึกษาวิชาที่มีทั้งหมดในสมัยนั้น ที่เรียกว่าศิลปวิทยาทั้ง ๑๘ แต่ศึกษาแล้วก็ยังงั้นๆ ต่อเมื่อเสด็จหนีออกจากวังไปสัมผัสความจริงของชีวิต คือคนที่มีความทุกข์ยากต่างๆ เป็นจุดเปลี่ยนของชีวิต เพราะเกิดพลังจิตสำนึกที่ทำให้เกิดฉันทะวิริยะอย่างแรงกล้า ที่จะแสวงหาความรู้ที่ทำให้มนุษย์พ้นทุกข์ได้ ศักยภาพสูงสุดในตัวมนุษย์ คือพลังจิตสำนึก ไม่ใช่ความรู้ แต่พลังจิตสำนึกทำให้เกิดฉันทะวิริยะอย่างแรงกล้าในการแสวงหาความรู้ พลังจิตสำนึกนั้นแรงประดุจพลังนิวเคลียร์ในตัวมนุษย์ ทำให้มนุษย์ธรรมดากลายเป็นพระพุทธเจ้าได้

กำแพงวังกรุงกบิลพัสดุ์กั้นเจ้าชายสิทธัตถะไว้จากความจริงของชีวิตอันใด รั้วของมหาวิทยาลัยก็กั้นคณาจารย์และนักศึกษาไว้จากความจริงของชีวิตและสังคมนั้น ถ้าคณาจารย์ นักวิชาการ นิสิต นักศึกษาได้สัมผัสความจริงของชีวิตและสังคม จะเกิดพลังจิตสำนึก อันจะนำมาซึ่งฉันทะวิริยะอย่างแรงกล้าที่จะแสวงหาความรู้เพื่อแก้ทุกข์ของสังคม และนั่นคือจุดเปลี่ยนมหาวิทยาลัยไทย จุดเปลี่ยนประเทศไทย

๓. การพัฒนาโดยเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง – ๑ มหาวิทยาลัย ต่อ ๑ จังหวัด

ประเทศไทยพัฒนาโดยเอากรมเป็นตัวตั้ง จึงไม่สำเร็จ เพราะกรมแยกส่วนเป็นเรื่องๆ เช่น กรมดิน กรมน้ำ กรมต้นไม้ ฯลฯ การพัฒนาแบบแยกส่วนนำไปเสียความสมดุล การจะเกิดความสมดุลและยั่งยืนต้องพัฒนาอย่างบูรณาการ การพัฒนาอย่างบูรณาการต้องเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง เอากรมเป็นตัวตั้งไม่ได้ เอาสถาบันเป็นตัวตั้งไม่ได้ เอาวิชาเป็นตัวตั้งไม่ได้ เพราะ กรมก็ดี สถาบันก็ดี วิชาก็ดี เอาตัวเองเป็นตัวตั้ง

๑ มหาวิทยาลัย ต่อ ๑ จังหวัด หมายถึง การที่มหาวิทยาลัยทำงานกับพื้นที่ในแต่ละจังหวัดมีอย่างน้อยหนึ่งมหาวิทยาลัยที่ทำงานร่วมด้วย ในแต่ละจังหวัดโดยเฉลี่ยมีประมาณ ๑๐ อำเภอ ๑๐๐ ตำบล ๑,๐๐๐ หมู่บ้าน หมู่บ้านหรือชุมชนเป็นหน่วยย่อยทางสังคมที่เล็กและสำคัญที่สุด มีประชากรประมาณ ๕๐๐ – ๑,๐๐๐ คน ชุมชนเปรียบประดุจเซลล์ของสังคม ร่างกายของเราเซลล์ทุกๆ เซลล์ต้องมีความถูกต้องระบบร่างกายทั้งหมดจึงจะมีความเป็นปกติสุข ฉะนั้น ชุมชนหรือเซลล์ของสังคมทั้งหมดต้องมีความถูกต้อง สังคมทั้งหมดจึงจะมีความเป็นปกติสุข เช่นเดียวกัน

ชุมชนเป็นฐานของประเทศ ถ้าชุมชนทั้งหมดเข้มแข็งทุกด้าน ทั้งเศรษฐกิจ-จิตใจ-สังคม-วัฒนธรรม - สิ่งแวดล้อม - สุขภาพ- การศึกษา - ประชาธิปไตย ประเทศไทยจะมั่นคง

ในแต่ละจังหวัดมีเพียงประมาณ ๑,๐๐๐ หมู่บ้าน จึงไม่เป็นการเลือบากกว่าแรงแมหาวิทยาลัยที่จะมีส่วนสนับสนุนให้ทั้งหมดเข้มแข็ง ถ้ามหาวิทยาลัยเข้าใจกระบวนการชุมชนซึ่งจะกล่าวต่อไปในตอนที่ ๔

ทุกจังหวัดมีองค์กรปกครองท้องถิ่น (อปท.) ๓ ชนิด คือ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เทศบาล และองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) อปท. เป็นองค์กรของรัฐที่มีความใกล้ชิดชุมชนมากที่สุด เรามักพูดรวมกันไปว่าชุมชนท้องถิ่น

ประเทศไทยที่ติดขัดและวิกฤตอย่างยิ่ง สาเหตุใหญ่มาจากโครงสร้างอำนาจที่รวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง ฉะนั้น การกระจายอำนาจไปให้ชุมชนจัดการตนเอง ท้องถิ่นจัดการตนเอง จังหวัดจัดการตนเอง จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในการแก้วิกฤตชาติ ๑ มหาวิทยาลัยที่ทำงานใน ๑ จังหวัด ควรจะสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชน ท้องถิ่น และจังหวัด ในการจัดการตนเอง

๔. กระบวนการชุมชน – หัวใจของการพัฒนา

ถ้าเข้าใจกระบวนการชุมชน จะทำงานง่ายและถูกต้องขึ้น กระบวนการชุมชนมีดังนี้

(๑) **สภาผู้นำชุมชน** มีการรวมตัวของผู้นำชุมชน ๔๐ – ๕๐ คน ทั้งผู้นำที่เป็นทางการ คือผู้ใหญ่บ้าน ๑ คน สมาชิกสภาตำบล ๒ คน และผู้นำตามธรรมชาติ เช่น ผู้นำกลุ่มอาชีพ กลุ่มสตรี เยาวชน ผู้สูงอายุ ครู พระ คิลปิน ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นสภาผู้นำชุมชน

(๒) **สำรวจข้อมูลชุมชน** สภาผู้นำชุมชนทำการสำรวจข้อมูลชุมชน เช่น ที่ดิน การใช้ที่ดิน อาชีพ สิ่งแวดล้อม สังคม ฯลฯ เดิมนี่บางชุมชนก้าวหน้าถึงมีการใช้จีไอเอสในการสำรวจด้วย ข้อมูลชุมชนเป็นฐานให้เกิดความคิด และใช้ทำแผนชุมชน

(๓) **ทำแผนชุมชน** สภาผู้นำชุมชนใช้ข้อมูลชุมชนทำแผนชุมชน แผนชุมชนจะเป็นแผนพัฒนาอย่างบูรณาการ และตั้งเป้าหมายได้เช่นทางเศรษฐกิจจะต้องมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่ ทางสังคมจะต้องเป็นสังคมที่ไม่ทอดทิ้งกัน มีการสำรวจว่าใครอยู่ในข่ายจะถูกทอดทิ้งบ้าง เช่น คนแก่ เด็กกำพร้า คนพิการ จัดให้มีอาสาสมัครดูแล มีกองทุนสวัสดิการ ในทางสิ่งแวดล้อมก็จะมีจัดการเรื่องดิน น้ำ ป่า อย่างไร เป็นต้น

(๔) **เสนอแผนต่อสภาประชาชน** สภาประชาชน หมายถึง ที่ประชุมของคนทั้งชุมชน ซึ่งมีประมาณ ๕๐๐ – ๑,๐๐๐ คน เนื่องจากคนไม่มากนัก ทุกคนมีส่วนร่วมได้โดยตรง ประชาธิปไตยชุมชนจึงเป็นประชาธิปไตยทางตรง (direct democracy) ประชาธิปไตยทั้ง ๓ ระดับ ประชาธิปไตยชุมชนจึงมีคุณภาพมากที่สุด สภาประชาชนพิจารณาแผนชุมชน จะคัดถอนเพิ่มเติมอย่างไรก็ได้แล้วแต่ ในที่สุดสภาประชาชนรับรองแผนชุมชน

(๕) **คนทั้งชุมชนร่วมขับเคลื่อนแผนชุมชน** เมื่อแผนชุมชนเป็นแผนที่คนทั้งชุมชนมีส่วนร่วม เขาจึงเข้าใจและร่วมขับเคลื่อนได้ ถ้าเป็นแผนที่ทางราชการทำและยัดลงไปให้ เขาไม่เข้าใจ ได้แต่ทำตาม “ทางการเขาสั่งมาว่า...” เมื่อคนทั้งชุมชนร่วมขับเคลื่อน การพัฒนาตามแผนทุกอย่างก็ดีขึ้นเป็นลำดับ

(๖) **เกิดการพัฒนาอย่างบูรณาการ** แผนชุมชนเป็นแผนพัฒนาอย่างบูรณาการ จึงเกิดการพัฒนาอย่างบูรณาการทั้ง ๘ เรื่อง เศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ การศึกษา ประชาธิปไตย กระบวนการเป็นประชาธิปไตยอยู่ในตัว และเป็นการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ (Interactive learning through action) ของคนทั้งหมด การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติอันนำไปสู่ชีวิตและการอยู่ร่วมกันที่ดี เป็นการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุด ไม่ใช่การท่องวิชาแล้วทำอะไรไม่เป็น ถ้ากระบวนการชุมชนเกิดขึ้นเต็มประเทศ เราจะมีการเรียนรู้ที่ดีที่สุดของคนทั้งมวล เป็นการปฏิรูปการศึกษาไปในตัว

ถ้ามหาวิทยาลัยส่งนิสิตนักศึกษาไปอยู่กับชาวบ้านในชุมชนสัก ๔ สัปดาห์ อาจเรียกว่าหลักสูตรชุมชนศึกษาภาคปฏิบัติ นิสิตนักศึกษาจะได้สัมผัสความจริงของชีวิตและภูมิสังคม เกิดพลังจิตสำนึก รู้จักแผ่นดินไทย เข้าร่วมในการทำแผนชุมชน ได้เรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติกับคนทั้งชุมชน นิสิตนักศึกษาอาจมีความรู้และเทคโนโลยีบางอย่างที่ช่วยให้การทำแผนชุมชน และการขับเคลื่อนการพัฒนาตามแผนชุมชนดีขึ้น นอกจากนั้นนิสิตนักศึกษายังจะเป็นตัวเชื่อมกับวิชาการและเทคโนโลยีอันมหาศาลในมหาวิทยาลัยเข้ากับความต้องการของชุมชน ความรู้และเทคโนโลยีที่ชุมชนต้องการบางเรื่อง ก็ยังไม่มีในมหาวิทยาลัย ก็จะเป็นการกระตุ้นการวิจัยในมหาวิทยาลัย

หลักสูตรชุมชนศึกษาภาคปฏิบัติ จะเป็นสะพานเชื่อมมหาวิทยาลัยเข้ากับแผ่นดินไทย มหาวิทยาลัยจะเปลี่ยน ประเทศไทยจะเปลี่ยน

๕. มหาวิทยาลัยกับจังหวัดจัดการตนเอง

ขณะนี้ประชาคมในหลายจังหวัดกำลังขับเคลื่อนเรื่องจังหวัดจัดการตนเอง ถ้ามีมหาวิทยาลัยเข้าร่วมด้วย การขับเคลื่อนก็จะมีพลังมากขึ้น ในแต่ละจังหวัดมีภาคส่วน และองค์กรต่างๆ เกี่ยวข้องจำนวนมาก กระบวนการขับเคลื่อนมีองค์ประกอบ ดังนี้

- (๑) จัดทำข้อมูลจังหวัด
- (๒) สร้างวิสัยทัศน์และเป้าหมายร่วมของทุกภาคส่วน
- (๓) ทำแผนพัฒนาจังหวัดอย่างบูรณาการ
- (๔) ประสานการขับเคลื่อนการพัฒนาตามแผน
- (๕) จัดการความรู้ คือ เรียนรู้จากความสำเร็จและต่อยอดให้ดียิ่งขึ้น
- (๖) แสวงหาความสนับสนุนจากทั้งภายในและภายนอก
- (๗) ทำการสื่อสารทั้งภายในและภายนอก
- (๘) ส่งเสริมประเด็นนโยบายและขับเคลื่อนการพัฒนานโยบาย

ในการนี้ต้องการศูนย์ประสานงานจังหวัดจัดการตนเอง ในการประสานงานทั้ง ๘ เรื่อง ต้องการใช้ข้อมูลความรู้เป็นอย่างมาก มหาวิทยาลัยเป็นฐานทางวิชาการอยู่แล้ว จึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะเข้าร่วมหรือเป็นศูนย์ประสานงาน

ในการนี้จะทำให้มหาวิทยาลัยเข้าใจประเด็นนโยบายสาธารณะ และเป็นพลังในการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะที่ถูกต้อง อันจะพาชาติออกจากวิกฤต

๖. หนึ่งคณะวิชาต่อหนึ่งตำบล – หนึ่งบริษัทต่อหนึ่งตำบล

แม้เราพูดว่า ๑ มหาวิทยาลัยต่อ ๑ จังหวัด คณะวิชาจำนวนมากยังคิดว่า “คณะฉันไม่เกี่ยว” เพราะเอา “วิชา” เป็นตัวตั้ง แต่ถ้าเข้าใจกระบวนการชุมชนตามที่กล่าวในข้อ ๔ ข้างต้น จะเห็นว่าใครๆ ก็เกี่ยวข้อง

ได้ เพราะเป็นการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ เพราะฉะนั้นควรเป็นนโยบายสืบต่อจาก ๑ มหาวิทยาลัย ต่อ ๑ จังหวัด เป็น ๑ คณะวิชา ต่อ ๑ ตำบล

๑ ตำบล ก็มีแค่ ๑๐ หมู่บ้านเอง

คณะจะได้เรียนรู้และมีส่วนร่วมในกระบวนการชุมชน มีความสุขในการได้สัมผัสกับชีวิตจิตใจของชาวบ้าน และความเป็นจริงในชุมชน คณะจะสามารถประสานวิชาการที่ต้องการจากคณะวิชาอื่นๆ มาใช้ในตำบลที่ตนเองดูแล ทำให้เกิดบูรณาการระหว่างคณะวิชา ซึ่งเป็นที่ต้องการมานานแล้ว แต่เกิดไม่ได้ในการสอนที่เอาคณะวิชาเป็นตัวตั้ง บูรณาการจะเกิดจากการเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง

ถ้าเข้าใจกระบวนการชุมชน บริษัทก็มีส่วนร่วมได้ทำนองเดียวกัน คือ ๑ บริษัท ต่อ ๑ ตำบล จุดแข็งของบริษัท คือ การจัดการซึ่งเป็นที่ต้องการในการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น

เรามีตำบลทั่วประเทศประมาณ ๘,๐๐๐ ตำบล ถ้าทำตามสูตร ๑ คณะวิชา ต่อ ๑ ตำบล บริษัทต่อ ๑ ตำบล ตำบลจะเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่ชุมชน ท้องถิ่น วิชาการ การจัดการ ไปเจอกัน ทำให้เกิดความแข็งแกร่งที่ฐานของประเทศประคองดอกเสี้ยวประเทศไทย

ประเทศไทยมีเครื่องมือมาก แต่ขาดการออกแบบ ที่กล่าวมา คือ การออกแบบเพื่อให้เห็นว่าอำนาจของประเทศคือชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง ประเทศจะมั่นคง มหาวิทยาลัยเป็นพลังมหาศาลที่จะทำให้ฐานของประเทศเข้มแข็ง และประเทศไทยมั่นคง

๓. ความเข้มแข็งทางวิชาการ

การที่มหาวิทยาลัยไปทำงานกับพื้นที่มีไว้จะละทิ้งความเข้มแข็งทางวิชาการ ความเข้มแข็งทางวิทยาศาสตร์พื้นฐานมีความจำเป็น แต่ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยก็ยังอ่อนแอทางวิชาการ เหตุหนึ่งก็เพราะภาระหนักเกินในการสอนนักศึกษาจำนวนมากที่เข้ามาสู่มหาวิทยาลัย เพราะต้องการได้ปริญญา ในการสร้างความเข้มแข็งของการพัฒนาอย่างบูรณาการใน ๘,๐๐๐ ตำบล ๘๐,๐๐๐ หมู่บ้าน เต็มพื้นที่ประเทศไทย ตามที่กล่าวมานี้ คนเกือบทั้งหมดจะค้นพบคุณค่าของการเรียนรู้ใหม่ นั่นคือการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติที่ทำให้ชีวิต เศรษฐกิจ และสังคมพัฒนาอย่างบูรณาการ จะมีผลมาลดภาระการสอนนักศึกษาที่เสียเวลามากแต่ให้ประโยชน์น้อย เปิดโอกาสให้มหาวิทยาลัยสามารถสร้างความเข้มแข็งทางวิชาการได้มากกว่าเดิม